

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

І.А. Бальжик, Ю.В.Тіщенко

«ЦЕРКОВНЕ ПРАВО»

Навчально-методичний посібник

Для здобувачів вищої освіти центру заочного та дистанційного навчання

Одеса
2020

УДК 348(073)
ББК 67.3:86я73
О 223

Рекомендовано до друку
Навчально-методичною радою Національного університету
«Одеська юридична академія» (протокол № від року).

Автори:

Бальжик І.А. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія»

Тіщенко Ю.В. - кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія»

Рецензенти:

Крижановський А.Ф. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри державно-правових дисциплін, Заслужений діяч науки та техніки України, член-кореспондент Національної академії правових наук України

Корміч Л.І. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політичних теорій Національного університету «Одеська юридична академія»

Бальжик І.А., Тіщенко Ю.В.

Церковне право : навч.-метод. посібн. / І.А. Бальжик, Ю.В.Тіщенко. – Одеса : Фенікс, 2020. – с. (Сер. «Навчально-методичні посібники»).

У навчально-методичному посібнику розглянуті теоретичні засади церковного права, основи діяльності християнських церков у сучасній Україні, джерела церковного права, види та функції церковно-правових норм, церковні правовідносини, шлюб і сім'я у церковному праві, церковне судочинство. Розраховано на викладачів та здобувачів вищої освіти, науковців, юристів-практиків.

УДК 348(073)
ББК 67.3:86я73
О 223

© Бальжик І.А., Тіщенко Ю.В., 2020
© Оформлення ПП «Фенікс», 2020

ЗМІСТ

1. Опис навчальної дисципліни.....	4
2. Навчальний план дисципліни.....	5
3. Структура навчальної дисципліни.....	5
4. Програма навчальної дисципліни.....	8
5. Лекційний курс з навчальної дисципліни.....	10
6. Практичні заняття.....	20
7. Завдання для самостійної роботи.....	20
8. Джерела та навчальна література.....	26
9. Індивідуальні завдання.....	30
10. Питання для підготовки до заліку.....	31
11. Критерії оцінювання знань здобувачів вищої освіти.....	33
12. Банк тестів для самоконтролю студентів	34
14. Глосарій термінів навчального матеріалу.....	38

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Сучасною концепцією вищої юридичної освіти в Україні передбачено всебічну підготовленість випускника юридичного ВНЗ до коректного вирішення як актуальних теоретичних питань, так і пов'язаних з ними практичних завдань. В умовах реформування вітчизняної правової системи студент, безумовно, повинен не тільки глибоко оволодіти базовими знаннями у галузі законодавства, але й бути готовим до постійного переглядання старих юридичних норм та засвоєння нових правових принципів і нормативних актів. У цілому ж фахівця-юриста має відрізняти широка правова культура в її ефективному застосуванні до конкретних ситуацій.

Навчальна дисципліна «Церковне право» спрямована на формування духовності, професійної правової культури майбутніх фахівців юридичного профілю в умовах, коли актуальним для українського суспільства є завдання узгодження релігійного (церковного) права і права, встановленого громадянським суспільством і державою.

Цей курс, по-перше, відроджує традицію дослідження і викладання церковного права в Одеській школі права, по-друге, започатковує в Національному університеті «Одеська юридична академія» традицію дослідження та вивчення конфесіонально-правового регулювання.

Мета навчальної дисципліни. «Церковне право» – поглиблення загальнотеоретичних знань студентів у сфері правосвідомості та правової культури, а також ознайомлення студентів з історією формування, джерелами, основними принципами та нормативним змістом церковного права. Важливою складовою цього курсу є розвиток у студентів здатності до самостійного аналізу та обґрунтованого оцінювання церковно-правових явищ. Зазначена мета зумовлює **структуру навчального курсу**: студенти мають ознайомитися з проблематикою розуміння предмету та призначення церковного права, вивчити основні поняття та категорії церковного права, отримати знання щодо особливостей церковно-правового регулювання, усвідомити особливості джерел церковного права. Повноцінне вивчення навчальної дисципліни передбачає наявність у студентів знань з релігієзнавства, загальнотеоретичної юриспруденції та історії держави і права, філософії, культурології та релігієзнавства.

За результатами вивчення курсу студенти повинні знати:

- мету предмета дисципліни «Церковне право» у системі юридичних дисциплін;
- методологію дисципліни церковного права;
- основні поняття та категорії церковного права;
- особливості церковно-правового регулювання.

За результатами вивчення курсу студенти повинні вміти:

- орієнтуватися у системі норм церковного права;
- тлумачити норми церковного права;
- відрізняти церковне право від світського права;
- розрізняти особливості правового регулювання у сфері різних релігійних конфесій.

2. НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

Рівень вищої освіти	Форма навчання	Тип	Курс	Се-местр	Обсяг кредитів год
другий (магістерський) рівень	заочна	0	2	1	3,0/90

3. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Вид навантаження	год
Кількість кредитів/год	3/90
Усього годин аудиторної роботи, у т.ч.:	10
лекційні заняття	8
практичні заняття	2
Усього годин самостійної роботи:	80
Залік	+

Лекційні заняття

Символ одиниці змісту	Опис змісту навчання (теми)	год
Тема 1.	Предмет і завдання курсу «Церковне право»	2
Тема 2.	Джерела і норми церковного права	2
Тема 3.	Церковні правовідносини	2
Тема 4.	Церковне судочинство	2

Практичні заняття

Символ одиниці змісту	Опис змісту навчання (теми)	год
Тема 1.	Шлюб і сім'я у церковному праві	2

Символ одиниці змісту	Опис змісту навчання (теми)	год
1.	Підготовка до лекційних занять	16
2.	Підготовка до семінарських занять	14
3.	Підготовка до теми самостійного опрацювання «Основи діяльності християнських церков у сучасній Українській державі»	10
4.	Підготовка до теми самостійного опрацювання «Суб'єкти церковного права»	10
5.	Підготовка до контрольної роботи	5
6.	Підготовка до заліку	25

Самостійна робота

4. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ КУРСУ «ЦЕРКОВНЕ ПРАВО»

Церковне право як наука та навчальна дисципліна. Правова природа церковного права. Співвідношення світського та церковного права.

Предмет церковного права.

Християнські витoki сучасного права. Юридична складова у науці церковного права. Аксиологія церковного права.

Історія розвитку науки церковного права в Україні.

ТЕМА 2. ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ХРИСТІЯНСЬКИХ ЦЕРКОВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

Християнство в сучасній Україні. Нормативно-правова база, регулююча державно-церковні відносини в Україні.

Православна конфесія в сучасній Україні.

Основи діяльності католицької церкви. Католицькі церкви в Україні. Римо-Католицька церква. Українська Греко-Католицька Церква.

Основи діяльності протестантських деномінацій.

ТЕМА 3. ДЖЕРЕЛА ЦЕРКОВНОГО ПРАВА

Поняття джерел церковного права. Класифікація джерел церковного права. Святе Письмо. Святе Передання.

Співвідношення джерел світського і церковного права.

Ідеальні джерела церковного права. Матеріальні джерела церковного права. Формальні джерела церковного права.

ТЕМА 4. ПОНЯТТЯ, ВИДИ І ФУНКЦІЇ РЕЛІГІЙНИХ НОРМ

Релігійні норми. Поняття релігійних норм. Зміст релігійних норм. Класифікація релігійних норм.

Функції та соціальна цінність релігійних норм.

Взаємодія релігійних і правових норм.

ТЕМА 5. СУБ'ЄКТИ ЦЕРКОВНОГО ПРАВА

Поняття суб'єкта церковного права. Співвідношення понять суб'єктів світського і церковного права. Класифікація суб'єктів церковного права. Конфесійні відмінності суб'єктів церковного права.

Суб'єкти церковного права православної церкви. Священнослужителі. Церковнослужителі. Чернецтво.

Суб'єкти канонічного права католицької церкви.

ТЕМА 6. ЦЕРКОВНІ ПРАВОВІДНОСИНИ

Поняття правовідносин у світському і церковному праві. Специфічні риси церковних правовідносин. Структура, зміст та передумови церковних правовідносин.

Класифікація церковних правовідносин.

Канонічний факт. Складні фактичні склади. Факти конститутивного характеру. Зміст канонічних фактів. Таїнства Церкви.

Акти реалізації прав та обов'язків в церковному праві.

ТЕМА 7. ШЛЮБ І СІМ'Я У ЦЕРКОВНОМУ ПРАВІ

Поняття, сутність та призначення церковного шлюбу. Проблеми офіційного визнання церковного шлюбу на законодавчому рівні. Співвідношення цивільного та церковного шлюбу.

Фундаментальні засади церковного шлюбу. Перешкоди для укладення церковного шлюбу. Особливості укладення церковного шлюбу.

Припинення церковного шлюбу. Підстави для припинення церковного шлюбу.

Поняття сім'ї в церковному праві. Християнська родина. Права і обов'язки подружжя за церковним правом.

Відносини батьків і дітей. Принципи відносин батьків та дітей за церковним правом. Виховання дітей.

Міжконфесійний порівняльний аналіз сімейних відносин.

ТЕМА 8. ЦЕРКОВНЕ СУДОЧИНСТВО

Світський та церковний суд. Церковне судочинство. Правові засади церковного судочинства православної церкви. Принципи світського та церковного судочинства.

Поняття правопорушення у кримінальному та церковному праві. Поняття гріха.

Церковне покарання. Співвідношення покарання у кримінальному та церковному праві. Принципи церковного покарання. Мета церковного покарання.

5. ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ КУРСУ «ЦЕРКОВНЕ ПРАВО»

1. Церковне право як наука і навчальна дисципліна.
2. Предмет курсу «Церковне право».
3. Правова природа церковного права. Проблеми співвідношення світського та церковного права.
4. Християнські витoki сучасного права.
5. Аксиологія церковного права.

Основний зміст

1. Церковне право як наука і навчальна дисципліна.

Наука церковного права являє собою систему знань про церковне право як сукупність норм; про відносини, що регулюються цими нормами; про юридичні факти, що породжують, змінюють і припиняють ці відносини; про фактори, тісно пов'язані з церковним правом (до останніх можна віднести державне законодавство про релігійні культу та інше).

Слід підкреслити, що ця наука водночас є богословською, історичною і, значною мірою, юридичною.

Співвідношення церковного права з богословськими дисциплінами визначається тією обставиною, що вони становлять фундаментальну аксіоматичну і моральну базу для канонічної науки. Водночас і саме церковне право збагачує богословські дисципліни юридичним критерієм при розгляді тих або інших явищ, що входять до предмета цих наук.

По-перше, догматичне богослов'я, яке вивчає церковні догмати (аксіоми, що є плодом Божественного Одкровення і досвіду церковного життя), дозволяє співвідносити канонічні норми з більш важливими універсальними догматичними критеріями; по-друге, догматичне вчення про Церкву дає можливість ясніше представити її юридичну природу; по-третє, багато джерел церковних догматів (Святе Письмо, Святе Передання, постанови церковних Соборів тощо) є водночас і джерелами церковного права.

Юридична складова у науці церковного права є основоположною. Це пояснюється тією обставиною, що предмет вивчення даної науки – це юридичні норми і відносини, а отже і вивчатися вони повинні у системі юридичних методів дослідження, понять і категорій, вироблених юриспруденцією і, насамперед, загальною теорією права.

2. Предмет курсу «Церковне право».

Предметом курсу «Церковне право» є сутність і правова природа церковного права як сукупності церковно-правових норм; церковні правовідносини, що регулюються цими нормами; канонічні факти, що породжують, змінюють і припиняють церковні правовідносини; фактори, тісно пов'язані з церковним правом (державне законодавство про релігійні культу та інші); джерела церковного права; сама Церква як сфера, у якій виникають

церковні правовідносини, церковні правопорушення та церковна відповідальність.

Головна задача даного курсу - розгляд найголовніших, вузлових проблем каноніки, що дозволяє ввести цю науку в "систему координат" сучасної юриспруденції.

3. *Правова природа церковного права. Проблеми співвідношення світського та церковного права.*

Церковне право належить до правової системи координат, володіє всіма суттєвими ознаками правової регулятивної системи, такими як нормативність, регулятивність, системність, функціональність, обов'язковість, формальна визначеність, наявність засобів забезпечення, частково примусовий характер, наявність специфічних методів впливу на церковно-правові відносини з метою їх регулювання, таких як акривія й ікономія.

Норми канонічного (церковного) права, володіючи ознаками нормативності, є своєрідним регулятором суспільних відносин, додають правові можливості держави у сфері соціально-правового регулювання.

У канонічному (церковному) праві використовуються специфічні методи, властиві виключно йому. До таких методів належать, перш за все, поєднання церковної акривії й ікономії.

Акривія є розв'язання питань з позицій суворої визначеності, що не дозволяє відступати від основних засад християнського вчення. Даний метод застосовується в тих випадках, коли йдеться про догматичні засади церковного життя. В юридичній науці такі способи регулювання суспільних відносин іменуються імперативними методами правового впливу, які передбачають юридичну нерівність волі сторін.

Церковну акривію доповнює ікономія, тобто поблажливість до людських немочей і слабкостей в церковно-практичних і пастирських питаннях, що не носять догматичного характеру. Ікономія передбачає відоме відхилення від канонічних правил у зазначеній вище сфері й часткову заміну законності доцільністю.

Ікономія, на відміну від диспозитивного методу, що не передбачає вільного застосування або незастосування канону (або його частини), але переписує його дію в разі зміни внутрішніх чи зовнішніх умов, що не скасовуючи і не змінюючи саме канонічне правило.

Метод ікономії регулює процес застосування канонічних правил, які, в силу зміни або виникнення нових внутрішніх і зовнішніх соціальних умов, не можуть бути дотримані в точності.

Сутність ікономії частково полягає в застосуванні методу юридичної фікції: дія чинного канону не скасовується і не змінюється, але, водночас, канон переписує свою дію стосовно певної категорії суб'єктів канонічного права або на певний проміжок часу.

4. *Християнські витoki сучасного права.*

Православне церковне право є однією з найважливіших складових фундаменту, на якому сформувалися сучасні системи права багатьох країн.

Церковне право визначним опосередкованим чином вплинула на формування права багатьох країн як на рівні системи права в цілому, так і на рівні окремих галузей національного законодавства (особливо вагомий цей вплив у галузях міжнародного конституційного та сімейного права). Таким чином, церковно-правові приписи у такому смислі цілком можна вважати джерелом вивчення права. Заборона вбивства, лжесвідчення, засудження заздрості, вимога до дітей шанувати своїх батьків, праця протягом шести днів та відпочинок на сьомий, теза про рівність усіх перед Богом – ось лише деякі положення церковного права, що стали загальноновизнаними нормами людського співжиття та відбилися у правових приписах.

5. **Аксіологія церковного права.**

Церковне право це нормативно-регулятивна система, у якій великого значення мають моральні начала. У ньому моральні вимоги переломлюються в юридичному ключі на основі споконвічних правових принципів. Найважливіші християнські цінності, такі як життя, свобода, рівність всіх перед Законом, становлять базис і невичерпний резерв розвитку сучасного законодавства.

ТЕМА 2. ДЖЕРЕЛА І НОРМИ ЦЕРКОВНОГО ПРАВА

1. Поняття і види джерел церковного права. Співвідношення джерел світського і церковного права.
2. Ідеальні, матеріальні і формальні джерела церковного права.
3. Поняття і види норм церковного права.
4. Функції та соціальна цінність норм церковного права.
5. Взаємодія норм світського та церковного права.

Основний зміст

1. Поняття і види джерел церковного права. Співвідношення джерел світського і церковного права.

Джерела канонічного права регулюють особливий тип суспільних відносин, для яких характерними є власні предмет (суспільні відносини, пов'язані із задоволенням релігійних потреб) та методи нормативного регулювання (імперативний, диспозитивний, змішаний), *акривія* та *ікономія* у якості специфічних методів.

Існує декілька класифікацій джерел церковного права в залежності від різних критеріїв.

Класифікація джерел права православної церкви за хронологічним принципом: 1) джерела древньої церкви (I-III століття); 2) джерела епохи всесвітніх соборів (IV-IX століття); 3) наступні джерела (акти Помісних соборів, акти Помісних Автокефальних Церков та ін.).

В залежності від походження розрізняють ідеальні, матеріальні та формальні джерела церковного права.

2. Ідеальні, матеріальні і формальні джерела церковного права.

Під джерелом права в ідеальному (ідеологічному) значенні розуміють правову свідомість. Мова йде про концепції, ідеї, теорії, почуття, уявлення людей про дійсне і бажане право, про юридичну діяльність, під впливом яких створюється, змінюється і діє право.

Особливістю церковного права є те, що його ідеальним джерелом є сама Воля Божа, яка втілена у Святому Письмі та Святому Переданні.

Святе Передання – це сукупність правил церковної віри і життя, одержаних церквою від богонатхненних авторитетів, але передані не письмово, а усно чи безпосередньо в апостольських установленнях.

Матеріальні джерела – це особи та інститути, які створюють правові норми (тобто тут поділ здійснюється за суб'єктами правотворення): а) воля Церкви; б) воля державної влади, яка регулює державно-церковні відносини.

Формальні джерела – це документи, пам'ятки, у яких ці норми викладені.

До формальних джерел церковного права належать: канонічно-правовий звичай (канонічний припис, що сформувався унаслідок однотипного повторювання певних юридично значущих дій протягом певного часу), канонічний акт (офіційний акт – документ компетентного органу церковного управління, що містить канонічно-правові норми), канонічний прецедент (рішення церковних органів, наділених судовими повноваженнями, що служать зразками для вирішення подібних справ у майбутньому і мають обов'язковий характер), внутрішньоцерковний та міжцерковний канонічний договір (канонічний акт, що базується на взаємному волевиявленні сторін, яким створюється канонічно-правова норма), юридична доктрина (тлумачення видатних каноністів).

3. Поняття і види норм церковного права.

Норми церковного права (догмати, канони й локальні церковно-правові норми) – це обов'язкові, формально-визначені правила поведінки загального характеру, закріплені у релігійних джерелах та у джерелах позитивного права, що приймаються та реалізуються в офіційному порядку і визначають межі можливої та належної поведінки усіх суб'єктів релігійних відносин.

Для розуміння природи і змісту норм церковного права, необхідно мати на увазі, що всі норми церковного права можна поділити на три основні блока: догмати, канони і локальні церковно-правові норми.

Догмати Церкви відкриваються Самим Богом, це істини, що викладаються людям Церквою як незаперечні незмінні правила спасительної віри. Іншими словами, догмати - це істини християнського віровчення.

Канони - основні церковні правила, що визначають порядок життя всередині Церкви. Отже, на відміну від догматів, в яких сформульовано віровчення Церкви, в канонах визначені норми церковного життя.

Канони складають фундамент чинного в церкві права, причому однакового в усіх помісних Православних Церквах в усі віки церковної історії. З часу, коли остаточно склався канонічний корпус Церкви з 883 р, (це рік видання Номоканона Патріарха Фотія в XIV титулах в Константинополі, через 1000 років - «Афінська Синтагма», російське адаптоване видання - «Книга

правил святих апостол, святих Соборів Вселенських і Помісних і святих отців», видана св. Синодом в 1839 р), Церква не додала в нього жодного нового канону і жодного з нього не виключила.

Локльні церковно-правові норми - норми, які створюються і існують для використання в межах однієї помісної церкви для вирішення суто практичних питань - скликання помісних і архієрейських соборів, управління парафією, єпархією; призначення на церковні посади; визначення порядку використання церковним майном тощо. Такі правила більш динамічні й змінюються по мірі їх необхідності досить оперативно (наприклад, положення Статуту УПЦ, який був прийнятий Собором Української Православної Церкви 25-27 листопада 1990 року).

Зміст церковно-правових норм розкривається через закріплення правил поведінки загального характеру для віруючих осіб або релігійних громад, що визначають, яким чином, у якому напрямку, протягом якого часу, на якій території діють суб'єкти релігійних відносин; приписує належну, з точки зору релігійних канонів, а тому обов'язкову для конкретного віруючого, діяльність чи поведінку. Церковно-правові норми виступають як рівний, однаковий масштаб поведінки для усіх і кожного з суб'єктів релігійних відносин, що перебувають у сфері їхньої дії.

Класифікація норм церковного права відбувається за наступними критеріями: залежно від специфіки об'єкта регулювання, особливостей відповідних релігійних відносин та призначення у механізмі соціально-нормативного регулювання суспільних відносин; за методом нормативного регулювання, ступенем активізації корисної дії суб'єктів релігійних відносин та встановленням правил релігійної поведінки; за функціями у процесі впливу на релігійні відносини; за сферою дії; залежно від дії у часі, просторі та за колом осіб; за характером передбачених у релігійних нормах правил поведінки; за джерелом походження; за змістом і характером реалізації; за ступенем визначення викладених структурних елементів релігійних норм у нормативних релігійних актах тощо.

4. Функції та соціальна цінність норм церковного права.

Функції релігійних норм – це основні напрями впливу релігійних норм на суспільні відносини, що визначаються їх соціальним призначенням у житті суспільства, та є специфічним проявом їх властивостей. Функції релігійних норм можна класифікувати за наступними критеріями: залежно від напряму впливу виділяють зовнішні (політична, економічна, виховна, культурно-історична, функція соціального контролю, інформаційно-регулююча, комунікативна, вирішення релігійних спорів (конфліктів), інтеграційна); відповідно до способу релігійно-нормативного впливу на релігійну поведінку людей та релігійні суспільні відносини розрізняють основні (регулятивна, охоронна, установча) і додаткові (компенсаційна, обмежувальна, відновлювальна).

5. Взаємодія норм світського та церковного права.

Взаємодія норм церковного та світського права проявляється у спільних ознаках, які відповідно до норм церковного права мають свій специфічний прояв.

Регулятивність церковно-правових норм означає впорядкування специфічних суспільних відносин віруючих всередині церкви; відносин між церковною і світською організацією суспільства; поведінки віруючих як в рамках церкви, так і за її межами.

Формальна визначеність церковно-правових норм означає їх закріпленість у Святому Письмі й Святому Передані. Внутрішній аспект формальної визначеності полягає в тому, що церковно-правові норми чітко встановлюють права й обов'язки, заборони й дозволи, що поширюються на віруючих. Специфіка церковно-правових норм полягає в тому, що на перше місце в регулюванні висуваються саме обов'язки, обмеження і заборони, але це не означає повної відсутності закріплення суб'єктивних прав.

Нормативність також має свою специфіку стосовно норм церковного права. Вони абстрактні й неперсоніфіковані, розраховані на багаторазове застосування, але коло осіб, на яких вони поширюються, обмежено віруючими.

Забезпеченість реалізації - найбільш специфічна риса церковно-правових норм. По-перше, їх виконання гарантовано глибоким внутрішнім переконанням віруючих. По-друге, в силу відділення церкви від держави, зовнішній примус нормам церковного права повідомляє не держава, а церква, її авторитет і примусова сила. Зв'язок церковно-правових норм з державою носить опосередкований характер. Вони створюються не державою, а іншим суб'єктом нормотворення, наприклад, Собором. Держава не перешкоджає в створенні та здійсненні правових норм, якщо вони не суперечать приписам Конституції.

Системний характер норм церковного права проявляється в тому, що вони становлять впорядковану сукупність - церковне право. Змісту церковно-правових норм відповідає звичайна структура - внутрішня будова, яка характеризується єдністю і взаємозв'язком її складових елементів.

ТЕМА 3. ЦЕРКОВНІ ПРАВОВІДНОСИНИ

1. Поняття правовідносин у світському і церковному праві. Специфічні риси церковних правовідносин. Структура церковних правовідносин.
2. Види церковних правовідносин.
3. Канонічні факти в церковному праві. Таїнства церкви.
4. Реалізація прав та обов'язків як зміст церковних правовідносин.

Основний зміст

1. Поняття правовідносин у світському і церковному праві. Специфічні риси церковних правовідносин. Структура церковних правовідносин.

Правові відносини – це врегульовані нормою права суспільні відносини, змістом яких є суб'єктивні юридичні права та обов'язки його учасників.

Церковні правовідносини – це вольові індивідуалізовані суспільні відносини, що виникають на основі норм церковного права і відповідно до канонічних фактів, зміст яких складають взаємні права й обов'язки суб'єктів церковного права.

Церковні та світські правовідносини мають ряд спільних рис, а саме:

- є різновидом суспільних відносин;
- виникають винятково на основі норми права (відповідно світського або церковного);
- мають вольовий, свідомий характер;
- між учасниками правових відносин виникає специфічний зв'язок у виді суб'єктивного права однієї особи і відповідного йому обов'язку іншої особи;
- світські й церковні правовідносини виникають тільки між суб'єктами права (відповідно світського або церковного);
- виникають с приводу реального блага (матеріального або нематеріального).

Відмінністю церковних правовідносин є те, що вони

- виникають на основі особливих норм церковного права - канонів, догматів і інших церковно-правових норм;
- церковним правовідносинам не властивий державно-владний характер і відсутня можливість застосування державного примусу, оскільки церковні норми встановлені не державою, а Церквою, яка передає Божию волю, або безпосередньо Самим її Засновником;
- реалізація прав і обов'язків в церковних правовідносинах може забезпечуватися силою церковного примусу (через церковні покарання - прещення).

Церковні правовідносини мають свою структуру. Структурними елементами церковних правовідносин є суб'єкти, об'єкт і зміст.

Церковне право впливає на відносини в духовній сфері, відбиває ієрархічний устрій церкви, закріплює субординацію у відносинах сторін, необхідність суворого додержання встановлених правил.

2. Види церковних правовідносин.

Класифікувати церковні правовідносини можна за різними критеріями. Найважливішими у церковному праві є особливі духовні відносини, які виникають між людиною і Богом, вони мають також і правовий аспект, регулюються догматами і канонами. Критерії класифікації церковних правовідносин можуть бути наступні:

- в залежності від суб'єктів можуть виникати правовідносини між Церквою та окремими її членами - кліриками, мирянами або ченцями (загальні та спеціальні церковні правовідносини); правовідносини, які виникають всередині Церкви між окремими її членами (внутрішньоцерковні правовідносини); правовідносини, які виникають між Церквою й іншими християнськими церквами та релігійними організаціями; правовідносини, які виникають між Церквою та позацерковними суб'єктами, наприклад, державою (зовнішні церковні правовідносини);

- за характером обов'язків розрізняють активні й пасивні правовідносини; в активних правовідносинах обов'язок суб'єкта полягає в необхідності здійснити певні дії, у пасивних – обов'язок полягає в тому, щоб утриматись від дій;

- за ступенем визначеності суб'єктів розрізняють абсолютні та відносні правовідносини; в абсолютних правовідносинах конкретизована тільки одна сторона – носій суб'єктивного права, а всі інші зобов'язані утримуватися від порушення його прав; у відносних правовідносинах уповноважена та зобов'язана особа точно визначені;

- за розподілом прав і обов'язків між сторонами розрізняють односторонні й двосторонні правовідносини; в односторонніх правовідносинах на одного учасника покладається обов'язок, а на другого – право, у двосторонніх правовідносинах обидва учасники є носіями прав та обов'язків.

3. Канонічні факти в церковному праві. Таїнства Церкви.

Канонічний факт – це така життєва обставина, з якою норма канонічного права пов'язує виникнення, зміну й припинення церковних відносин.

Канонічні факти в церковному праві носять автономний від держави характер і мають значення лише всередині Церкви.

Поряд з окремими подіями або діями, що породжують, змінюють або припиняють церковні правовідносини, у церковному праві існують так звані складні фактичні склади, тобто певні сукупності канонічних фактів, які тільки за наявності усіх фактів, що їх складають, спричиняють певні наслідки.

Канонічні факти в церковному праві можна поділити на дві великі групи: до першої групи належать факти, що мають конститутивний характер, тобто встановлені самим Засновником Церкви та невіддільні від її сутності, без яких неможливе її існування. До таких фактів належать сім Таїнств Церкви: Хрещення, Миропомазання, Причастя, Покаяння (Сповідь), Вінчання, Священство (Хіротонія), Маслособорування (Єлеосвячення).

Значення Таїнств для церковного життя є дуже великим. «Таїнство – є священна дія, через яку таємним чином діє на людину благодать, або спасительна сила Божа», – таке догматичне визначення Таїнств Церкви навів митрополит Філарет (Дроздов). Духовно-містичне значення Таїнств не виключає їх правоутворюючого, правозмінюючого, а у ряді випадків, правоприпиняючого характеру.

До другої групи слід віднести усі інші факти, які відповідно до норм церковного права є підставами для виникнення, зміни або припинення церковних відносин.

Канонічні факти мають риси правозначущих фактів, зокрема розрізняють: стани (стан приналежності до церкви, стан покаяння при накладенні єпитимії, священство), події (досягнення віку, закінчення

строків), дії. Але при цьому зміст канонічних фактів вирізняється сакральним коренем.

Норми церковного права є офіційними й формально визначеними, оскільки містяться в спеціальних актах, що прийняті уповноваженими на те органами церковної влади (Помісним і Архієрейським Соборами, Патріархом, Синодом тощо) у межах їх компетенції з дотриманням встановленої процедури.

4. Реалізація прав та обов'язків як зміст церковних правовідносин.

Змістом церковних правовідносин є релігійна поведінка учасників суспільних відносин, що реалізують свої релігійні права та виконують релігійні обов'язки. Релігійні відносини не існують поза поведінкою його учасників. Тільки через релігійну поведінку реалізуються цілі релігійних відносин. У змісті релігійних відносин необхідно виділяти два аспекти: нормативний та фактичний. Перший охоплює суб'єктивні релігійні права та обов'язки; другий – дії, в яких реалізуються релігійні права та обов'язки.

Змістом церковних правовідносин є взаємні права й обов'язки суб'єктів церковного права. Специфікою прав і обов'язків суб'єктів церковного права є їх неюридичний характер і значення, що не має відношення до держави. Вони мають духовне значення і пов'язані з волею Всевишнього безпосередньо або через Церкву.

ТЕМА 4. ЦЕРКОВНЕ СУДОЧИНСТВО

1. Правові засади церковного судочинства православної церкви.
2. Принципи церковного судочинства.
3. Правопорушення у церковному праві: поняття гріха.
4. Поняття, мета та принципи церковних покарань.

Основний зміст

1. Правові засади церковного судочинства православної церкви.

Чинною нормативною базою для діяльності церковних судів є священні канони Православної Церкви, Статут Російської Православної Церкви (розділ I «Загальні положення» і розділ VII «Церковний суд»), Положення «Про церковний суд російської православної церкви» (Московського патріархату) від 26.06.2008 р.

Судова влада у єпархіях належить єпархіальним архієреям, які самостійно ухвалюють рішення щодо справ про здійснення церковних правопорушень у випадку, якщо дані справи не вимагають попереднього дослідження. У протилежному випадку єпархіальний архієрей передає справу до єпархіального суду.

Церковне судочинство на Архієрейському Соборі та у Загальноцерковному суді ведеться російською мовою. Розгляд справ у церковному суді є закритим.

2. Принципи церковного судочинства.

а) сполучення єдиновладдя церковної ієрархії та колегіальності при відправленні церковного судочинства;

в) єдність церковної судової системи, забезпечувана загальним порядком судочинства й обов'язковістю визнання судових рішень, що набули чинності, усіма канонічними підрозділами РПЦ;

г) незалежність церковної судової системи від державної влади, забезпечувана фінансуванням діяльності судів за рахунок церковних бюджетів;

д) закритість та обмеженість судочинства. Це означає, що право звернення до церковного суду із заявою має не кожен (наприклад, його позбавлені недієздатні).

3. Правопорушення у церковному праві: поняття гріха.

Церковне правопорушення – це виражене у будь-якій об'єктивній формі винна (навмисна чи необережна) дія або бездіяльність суб'єкта церковного права, що порушує норми церковного права (у тому числі державного законодавства, визнаного Церквою), що посягає на Богосасновний, або сформований у процесі церковного життя порядок устрою, управління та основи віровчення й моральності.

Поняття церкви про злочинне діяння є ширшим за прийняте у світському кримінальному праві. Церква розглядає усякий злочин як гріх і визнає гріхом не тільки порушення безпосередньо божественних заповідей, але й кожного людського закону, що має свою підставу в моральній природі людини. Гріх є беззаконня (апостол Іоанн Богослов (1 Ін. 3, 4)).

4. Поняття, мета та принципи церковних покарань.

Право карати церква виводить з послання апостолам : «Елика ащи свяжени на земли, будут связана на небесех» (Мф. 18, 18. Иоанн. 20, 23). Суть церковних покарань полягає в тому, що злочинець церковних канонів втрачає усі або деякі права і блага церкви.

Принципи церковного покарання:

а) покарання не може бути винятково карою злочинця, тобто відплатою злом за зло. Церква повинна підкоряти злочинну людську волю закону Божому, виправляти її, а не знищувати;

б) церковні покарання, що позбавляють злочинного члена церкви духовних прав і благ, що перебувають у винятковому її розпорядженні, можуть призначатися тільки духовною владою;

в) каральна юрисдикція церкви може поширюватися тільки на її дійсних членів: «зовнішніх судить Бог», – сказав апостол;

г) поняття церкви про злочинне діяння ширше, ніж прийняте у світському кримінальному праві.

Мета церковних покарань полягає у покаянні й виправленні винного. Необхідно звернути увагу на відсутність у церковному праві мети відомщення. Церковне покарання, насамперед, це лікування морально хворої душі.

6. ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

ТЕМА 1. ШЛЮБ І СІМ'Я В ЦЕРКОВНОМУ ПРАВІ

1. Загальні положення про церковний шлюб.
2. Умови й порядок укладення церковного шлюбу.
3. Права й обов'язки подружжя за церковним правом.
4. Підстави для припинення церковного шлюбу.

Література: 2, 6, 7, 49, 50, 52, 64,

7. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ КУРСУ «ЦЕРКОВНЕ ПРАВО»

Завдання до теми:

1. Який зміст вкладається в поняття «церковне право»?
2. Охарактеризуйте християнські витoki сучасного права та складіть порівняльну таблицю «Відбиття церковних приписів у сучасному праві»:

Церковно-правова норма	Відображення в сучасному праві
1. <i>Заборона вбивства</i>	<i>Ст. 115 Кримінального кодексу України</i>

2.	
3.	

3.

Література:

1. Бердников И. С. Краткий курс церковного права православной церкви. – 2-е препринт. изд., перераб. и значит. доп. – Казань : Типоли-тография Императ. ун-та, 1903. – Т. 1. – 325 с.
2. Библия: Книги Священного писания Ветхого и Нового Завета. – Москва : Белфакс: Новоспас. монастырь, 1997. – 431 с.
3. Варьяс М. Ю. Краткий курс церковного права : учеб. пособ. – Москва : МЗ Пресс, 2001. – 128 с.
4. Вишневский А. А. Каноническое право. Древняя Церковь и За-падная традиция. – Москва : Институт философии, теологии и истории Святого Фомы, 2006. – 276 с.
5. Губар К. А. Розвиток церковного права у Києво-Могилянській академії та Київській духовній академії (XVIII – поч. XX ст.) // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 4. – С. 35-41.
6. Історія православної церкви в Україні: зб. наук. пр. / відп. ред. П. Яроцький. – Київ : Четверта хвиля, 1997. – 292 с.
7. Михайлов А. Ю. «Социальная доктрина» православной церкви в трудах И. С. Бердникова: автореф... канд. ист. наук : 07.00.09. – Казань, 2006. – 27 с.
8. Основы социальной концепции Украинской Православной Церк-ви. – Київ : Інформ.-изд. центр УПЦ, 2002. – 80 с.
9. Папаян Р. А. Христианские корни современного права. – Моск-ва : Норма, 2002. – 416 с.
10. Устав об управлении Украинской Православной Церкви / Прак-тическое руководство для пастырей. – Одесса : Изд. Свято-Николаевского храма, 1998. – С. 118-143.

ТЕМА 2. ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ХРИСТІЯНСЬКИХ ЦЕРКОВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

Завдання до теми:

1. Зазначити, які нормативно-правові акти України закріплюють принцип світоглядного плюралізму.
2. Скласти схему основних релігійних організацій в Україні.

Література:

1. Бондаренко В.Д. Становление гражданского общества и церковь в Украине // Христианство: контекст мировой истории и культуры: Сб.

- науч. раб. – К.: Ин-т. философии им. Г. Сковороды НАН Украины, 2000. – 105 с.
2. Будзилович І. Особливості розвитку державності, права і функцій церкви у Київській Русі (аналітичний нарис) // Право України. – 1999. – № 1. – С. 126 -133.
 3. Вишневский А.А. Каноническое право. Древняя Церковь и Западная традиция. – М.: Институт философии, теологии и истории Святого Фомы, 2006, – 276 с.
 4. Основы социальной концепции Украинской Православной Церкви. – К.: Інформ.-изд. центр УПЦ, 2002. – 80 с.
 5. Устав об управлении Украинской Православной Церкви / Практическое руководство для пастырей. – Одесса : Изд. Свято-Николаевского храма, 1998. – С. 118-143.

ТЕМА 3: ДЖЕРЕЛА ЦЕРКОВНОГО ПРАВА

Завдання до теми:

1. Класифікувати джерела церковного права.
2. Визначити особливості Святого Письма як джерела церковного права
3. Визначити особливості Святого Передання як джерела церковного права.
4. Виявити співвідношення між джерелами церковного права та світського права.

Література:

1. Библия: Книги Священного писания Ветхого и Нового Завета. – М.: Белфакс: Новоспас. монастырь, 1997. – 431 с.
2. Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов. 3-е изд. – М.: Юриспруденция, 2000. – 528 с.
3. Вишневский А.А. Каноническое право. Древняя Церковь и Западная традиция. – М.: Институт философии, теологии и истории Святого Фомы, 2006. – 276 с.
4. Красножен М. Толкование канонического кодекса Восточной Церкви: Аристин, Зонара и Вальсамон. – Юрьев, 1911.
5. Карташев А.В. Вселенские соборы. – М.: Эксмо, 2006. – 672 с.
6. Матфей Властарь. Алфавитная Синтагма. – 2-е изд. – Симферополь, 1901.
7. Місевич С.В. Джерела канонічного права: Автореф. дис...канд.юрид.наук: 12.00.01/ Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2005. – 19 с.
8. Никодим, епископ Далматинский. Православное церковное право. – Спб., 1897.
9. Павлов А.С. Курс церковного права. – Св. Троице-Сергиева Лавра, 1902.
10. Павлов А.С. Первоначальный славяно-русский Номоканон. – Казань: Университет, 1869.

11. Правила святых Апостолов, святых Соборов Вселенских и Поместных и Святых Отец с толкованиями. – М., 1912. – Вып. 1-2.
12. Российское законодательство X-XX вв. – М., 1984. – Т. 1.
13. Собрание определений и постановлений Священного Собора Православной Российской Церкви. – М., 1918. – Вып. 1-4.
14. Суворов Н.С. Учебник церковного права. – 5-е изд. М., 1913.
15. Устав Русской Православной Церкви / Документы Юбилейного Архиерейского Собора Русской Православной Церкви. – Одесса: ООО «Техносервис», 2001. – С. 5-39.
16. Шапов Я.Н. Византийское и южнославянское правовое наследие на Руси в XI-XIII вв. – М., 1978.

ТЕМА 4. ПОНЯТТЯ, ВИДИ І ФУНКЦІЇ РЕЛІГІЙНИХ НОРМ

Завдання до теми:

1. Скласти схему «Види релігійних норм» та коротко охарактеризувати кожен з видів.
2. Визначити поняття догматів та канонів та пояснити, у чому відмінності між ними.
3. Скласти схему «Функції релігійних норм».

Література:

1. Міма І. В. Релігійні норми в системі джерел права // Часопис Київського університету права. – 2007. – Вип. 3. – С. 29-34.
2. Міма І. В. Релігійні норми та їх місце в системі соціально-правового регулювання суспільних відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. – Київ. 2008. – 20 с.
3. Місевич С. В. Джерела канонічного права : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01/ Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2005. – 19 с.

ТЕМА 5. СУБ'ЄКТИ ЦЕРКОВНОГО ПРАВА

Завдання до теми:

1. Скласти схему «Види суб'єктів церковного права».
2. Порівняти статус священнослужителів православної церкви та священнослужителів католицької церкви.
3. Що являє собою таїнство Хіротонії?

Література:

1. Павлов А. С. Курс церковного права. – Санкт-Петербург: Лань, 2002. – 384 с.
2. Цыпин В. А. Курс церковного права: учеб. пособие. – Клин : Христианская жизнь, 2004. – 430 с.

3. Варьяс М. Ю. Церковное право как корпоративная правовая система // Правоведение. – 1995. – № 6. – С. 76-85.

4. Давыденков Олег, протоиерей. Катехизис. Введение в догматическое богословие. - М.: ПСТГУ, 2017. – 232 с.

ТЕМА 6. ЦЕРКОВНІ ПРАВОВІДНОСИНИ

Завдання до теми:

1. Порівняти поняття канонічного факту та юридичного факту, та охарактеризувати зв'язок між ними.
2. У чому специфіка церковної правосуб'єктності?
3. Що таке Таїнства церкви? Яке вони мають значення для церкви?
4. Навести приклади канонічних фактів неконституційного характеру.

Література:

1. Павлов А. С. Курс церковного права. – Св. Троице-Сергиева Лавра, 1902.

2. Цыпин В. А. Курс церковного права: Учеб. пособие. – Клин: Христианская жизнь, 2004. – 430 с.

3. Бердников И. С. Краткий курс церковного права православной церкви. – 2-е репринт. изд., перераб. и значит. доп. – Казань: Типолитография Императ. ун-та, 1903. – Т. 1. – 325 с.

4. Основы социальной концепции Украинской Православной Церкви. – К.: Информ.-изд. центр УПЦ, 2002. – 80 с.

5. Библия: Книги Священного писания Ветхого и Нового Завета. – М.: Белфакс: Новоспас. монастырь, 1997. – 431 с.

6. Варьяс М.Ю. Краткий курс церковного права: Учеб. Пособие. – М.: МЗ Пресс, 2001. – 128 с.

7. Давыденков Олег, протоиерей. Катехизис. Введение в догматическое богословие. - М.: ПСТГУ, 2017. – 232 с.

ТЕМА 7. ШЛЮБ І СІМ'Я У ЦЕРКОВНОМУ ПРАВІ

Завдання до теми:

1. Що таке церковний шлюб?
2. Які перешкоди існують для укладення церковного шлюбу?
3. Порівняти концепцію сім'ї за церковним правом та за цивільним правом України.
4. Якими правами та обов'язками наділяються подружжя?
5. Які відмінні риси шлюбу у різних конфесіях?
6. Яким чином співвідносяться права дитини та церковно-правовий статус дитини у сім'ї

Література:

1. Аверинцев С.С. Брак и семья: несвоевременный опыт христианского взгляда на вещи. - <https://www.gumer>
2. Библия: Книги Священного писания Ветхого и Нового Завета. – Москва : Белфакс: Новоспас. монастырь, 1997. – 431 с.
3. Павлов А.С. Курс церковного права. – Св. Троице-Сергиева Лавра, 1902.
4. Феофан (Говоров), епископ. Начертание христианского нравоучения. – М., 1891.
5. Цыпин В.А. Курс церковного права: Учеб. пособие. – Клин: Христианская жизнь, 2004. – 430 с.
6. Бердников И.С. Краткий курс церковного права православной церкви. – 2-е репринт. изд., перераб. и значит. доп. – Казань: Типолиитография Императ. ун-та, 1903. – Т. 1. – 325 с.
7. Основы социальной концепции Украинской Православной Церкви. – К.: Информ.-изд. центр УПЦ, 2002. – 80 с.

ТЕМА 8. ЦЕРКОВНЕ СУДОЧИНСТВО

Завдання до теми:

1. Скласти таблицю «Принципи церковного судочинства»:

Принцип церковного судочинства	Коротка характеристика	З яким принципом судочинства світського можна співвіднести?

2.

2. Який склад церковного правопорушення?
3. Які принципи та мета церковного покарання?

Література:

1. Бондач А.Г. Юридическая ответственность в церковном праве Византии (на материалах Номоканона XIV титулов) // Проблемы юридической ответственности: история и современность. – Тюмень, 2004. – С.77-82.
2. Есипов В.В. Грех и преступление, святотатство и кража. – СПб.: Тип. А.Ф.Маркса, 1894. – С. 11-13.
3. Заозерский Н. Церковный суд в первые века христианства. Историко-каноническое исследование. – Кострома, 1878. – С. 49-50.

4. Положение о церковном суде Русской Православной церкви (Московского Патриархата) от 26 июня 2008 г.

5. Цыпин В.А. Курс церковного права: Учеб. пособие. – Клин: Христианская жизнь, 2004. – 430 с.

6. Цыпин В.А. Канонические основы церковного судопроизводства в епархиях Русской Православной Церкви.

7. Устав Русской Православной Церкви / Документы Юбилейного Архиерейского Собора Русской Православной Церкви. – Одесса: ООО «Техносервис», 2001. – С. 5-39.

8. Суворов Н. О церковных наказаниях: опыт исследования по церковному праву: Репринт. изд. – СПб.: Тип. и Хромолиитогр. А. Траншеля, 1876. – С. 5-6.

9. Суворов Н.С. Курс церковного права: В 2 т. / Препринт. изд. – Ярославль: Типо-лит. Г.В.Фальке, 1890. – Т. 2. – 520

8. ДЖЕРЕЛА ТА НАВЧАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА

1. Августин Аврелий, еписк. Иппонийский. О граде Божием: В 22 кн. – Репр. изд. – Москва, 1994. – 472 с.

2. Аверинцев С. Брак и семья: несвоевременный опыт христианского взгляда на вещи. - <https://www.gumer>

3. Алексеева С. И. Святейший Синод в системе высших и центральных государственных учреждений пореформенной России 1856-1904 гг. – Санкт-Петербург : Наука, 2006. – 276 с.

4. Арзамаскин М. М. Система источников церковного (канонического) права (современное состояние) // Юридическая мысль : Научно-практический журнал. – 2013. – № 4. – С. 11-15.

5. Асмус В. Учения Св. Царя Юстиниана о священстве и царстве. – Москва : ПСТБИ, 1996. – 40 с.

6. Бердников И. С. Краткий курс церковного права православной церкви. – 2-е препринт. изд., перераб. и значит. доп. – Казань : Типолиитография Императ. ун-та, 1903. – Т. 1. – 325 с.

7. Библия: Книги Священного писания Ветхого и Нового Завета. – Москва : Белфакс: Новоспас. монастырь, 1997. – 431 с.

8. Бондаренко В. Д. Релігійне життя в Україні: стан, проблеми, шляхи оптимізації / В. Д. Бондаренко, В. Є. Єленський, В. С. Журавський. – Київ : Логос, 1996. – 50 с.

9. Бондаренко В. Д. Становление гражданского общества и церковь в Украине // Христианство: контекст мировой истории и культуры: Сб.

- науч. раб. – Киев : Ин-т. философии им. Г. Сковороды НАН Украины, 2000. – 105 с.
10. Бондач А. Г. Юридическая ответственность в церковном праве Византии (на материалах Номоканона XIV титулов) // Проблемы юридической ответственности: история и современность. Статьи по итогам Всероссийской научно-практической конференции. Ч. 1. – Тюмень, 2004. – С. 77-82.
 11. Брольо Ф. М. Религии и юридические системы. Введение в сравнительное церковное право /Ф. М. Брольо, Ч. Мирабелли, Ф. Онида ; пер. с ит. – (Серия «История церкви»). – Москва : Библейско-богословский ин-т св. апостола Андрея, 2008. – 437 с.
 12. Будзилович І. Особливості розвитку державності, права і функції церкви у Київській Русі (аналітичний нарис) // Право України. – 1999. – № 1. – С. 126-133.
 13. Булгаков С. Н. Православие: Очерки учения православной церкви. – Москва : Терра, 1991. – 413 с.
 14. Варьяс М. Ю. Краткий курс церковного права : учеб. пособ. – Москва : МЗ Пресс, 2001. – 128 с.
 15. Варьяс М. Ю. Церковное право как корпоративная правовая система // Правоведение. – 1995. – № 6. – С. 76-85.
 16. Венгеров А. Б. Предисловие к статье М. Варьяса. Религиозная мораль и политико-правовая действительность: теологический аспект // Общественные науки и современность. – 1993. – № 5. – С. 53-67.
 17. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учебник для юридических вузов. 3-е изд. – Москва : Юриспруденция, 2000. – 528 с.
 18. Вишневский А. А. Каноническое право. Древняя Церковь и Западная традиция. – Москва : Институт философии, теологии и истории Святого Фомы, 2006. – 276 с.
 19. Гаранова Е. П. Церковное право в правовой системе российского общества (общетеоретический и исторический аспекты) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. – Н.Новгород, 2004. – 27 с.
 20. Григорий (Афонский), архиепископ. Введение в каноническое право Православной церкви: По учению отечественной канонической школы XIX-XX веков / Б-ка журн. «Синописис». – Киев, 2001. – 58 с.
 21. Губар К. А. Розвиток церковного права у Києво-Могилянській академії та Київській духовній академії (XVIII – поч. XX ст.) // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 4. – С. 35-41.
 22. Давыденков Олег, протоиерей. Катехизис. Введение в догматическое богословие. - М.: ПСТГУ, 2017. – 232 с.
 23. Декларация о правах и достоинстве человека X Всемирного Русского Народного Собора: Принята 6 апреля 2006 года // Русская Православная Церковь: Официальный сайт Московского Патриархата [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.mospat.ru/index.php?page=30728.

24. Документы Юбилейного Архиерейского Собора Русской Православной Церкви. – Одесса : ООО «Техносервис», 2001. – 131 с.
25. Дорская А. А. Церковное право в системе юридического образования России конца XVIII – начала XX вв. // Правоведение. – 2005. – № 3. – С. 213-228.
26. Емченко Е. Б. Стоглав. Исследования и текст. – Москва, 2000. – 400 с.
27. Есипов В. В. Грех и преступление, святотатство и кража. – Санкт-Петербург : Тип. А. Ф. Маркса, 1894. – 204 с.
28. Заозерский Н. А. Право православной греко-восточной русской Церкви как предмет специальной юридической науки. – Москва : Волчанинов, 1888. – 143 с.
29. Заозерский Н. Церковный суд в первые века христианства. Историко-каноническое исследование. – Кострома, 1878. – 360 с.
30. Зызыкин М. В. Патриарх Никон: Его государственные и канонические идеи: В 3 ч. Ч. 2: Учение Патриарха Никона о природе власти государственной и церковной и их взаимоотношении / Репринт. воспроизв. изд. 1931-1938 гг. – Москва: Ладомир, 1995. – 431 с.
31. Исаевич Я. Д. Киево-Могилянський колегіум // Історія української культури. Т. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult238.htm>.
32. Історія православної церкви в Україні: зб. наук. пр. / відп. ред. П. Яроцький. – Київ : Четверта хвиля, 1997. – 292 с.
33. Карташев А. В. Вселенские соборы. – Москва : Эксмо, 2006. – 672 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.eparhia-saratov.ru/books/10k/kartashev/councils/108.html>.
34. Кондрусевич Т. Церковь и государство в учении Католической церкви [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rusoir.ru/print/04/02/index.html>
35. Конституция Греции // Конституции государств Европы. В 2 т. Т. 1. – Москва, 2001. – С. 639-696.
36. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141.
37. Куницын И. А. Правовой статус религиозных объединений в России. – Москва : Отчий дом, 2000. – 464 с.
38. Курганов Ф. А. Отношения между церковной и гражданской властью в византийской империи. – Казань: Университет, 1880. – 720 с.
39. Ліберо Д. Церковне право / пер. Н. Щиглевської. – Львів : Монастир Монахів Студитського Уставу; Видавничий відділ «Свічадо», 2001. – 332 с.
40. Макарий (Булгаков), Митрополит Московский и Коломенский. История Русской Церкви. – Москва : Изд-во Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1996. – Кн. 4. – Ч. 1: История Русской Церкви

- в период постепенного перехода ее к самостоятельности (1240-1589). – 592 с.
41. Михайлов А. Ю. «Социальная доктрина» православной церкви в трудах И. С. Бердникова: автореф... канд. ист. наук : 07.00.09. – Казань, 2006. – 27 с.
42. Міма І. В. Релігійні норми в системі джерел права // Часопис Київського університету права. – 2007. – Вип. 3. – С. 29-34.
43. Міма І. В. Релігійні норми та їх місце в системі соціально-правового регулювання суспільних відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. – Київ. 2008. – 20 с.
44. Місевич С. В. Джерела канонічного права : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01/ Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2005. – 19 с.
45. Николин А. Церковь и государство (история правовых отношений). – Москва : Изд-во Сретенского монастыря, 1997. – 430 с.
46. О внесении дополнений и изменений в Закон Украинской ССР «О свободе совести и религиозных организациях»: Закон Украины от 23 декабря 1993 г. № 3795-ХІІ // Ведомости Верховного Совета Украины. – 1994. – № 13. – Ст. 66.
47. Оболенский Д. Византийское Содружество Наций. Шесть византийских портретов. – Москва : Янус-К, 1998. – 655 с.
48. Оборотов Ю. М. Церковне право у вітчизняній правовій традиції // Наукові праці Одеської національної юридичної академії : зб. наук. пр. – Т. 3. – 2003. – С. 82-91.
49. Основы социальной концепции Украинской Православной Церкви. – Київ : Інформ.-изд. центр УПЦ, 2002. – 80 с.
50. Павлов А. С. Курс церковного права. – Санкт-Петербург: Лань, 2002. – 384 с.
51. Павлов А. С. Первоначальный славяно-русский Номоканон. – Казань : Университет, 1869. – 112 с.
52. Папаян Р. А. Христианские корни современного права. – Москва : Норма, 2002. – 416 с.
53. Положение о церковном суде Русской Православной церкви (Московского Патриархата) от 26 июня 2008 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/428440.html>.
54. Поснов М. Э. История Христианской Церкви (до разделения церквей – 1054 г.). – Киев : Путь к истине, 1991. – 614 с.
55. Потанина С. Вспомним о церковном праве // Российская юстиция. – 1999. – № 6. – С. 55-62.
56. С испанской точки зрения: Беседа с профессором Глорией Моран // Религия и права человека: На пути к свободе совести. Вып. III / Институт религии и права. – Москва, 1996. – С. 91.
57. Старков О. В. Криминотеология: религиозная преступность / О. В. Старков, Л. Д. Башкатов ; под общ. ред. О. В. Старкова. – Санкт-

Петербург : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004.– 386 с.

58. Суворов Н. О церковных наказаниях: опыт исследования по церковному праву: Репринт. изд. – Санкт-Петербург : Тип. и Хромоолитогр. А. Граншеля, 1876. – 346 с.

59. Суворов Н. С. Курс церковного права: В 2 т. / Репринт. изд. – Ярославль : Типолит. Г. В. Фальке, 1890. – Т. 2. – 520 с.

60. Тальберг Н. История христианской церкви / Репринт. воспр. – Москва : Интербук; Нью-Йорк: Астра, 1991. – 142 с.

61. Устав об управлении Украинской Православной Церкви / Практическое руководство для пастырей. – Одесса : Изд. Свято-Николаевского храма, 1998. – С. 118-143.

62. Устав Русской Православной Церкви / Документы Юбилейного Архиерейского Собора Русской Православной Церкви. – Одесса: ООО «Техносервис», 2001. – С. 5-39.

63. Феофан (Говоров), епископ. Начертание христианского нравов-учения. – М., 1891.

64. Цыпин В. А. Курс церковного права: учеб. пособие. – Клин : Христианская жизнь, 2004. – 430 с.

65. Щапов Я. Н. Византийское и южнославянское правовое наследие на Руси в XI-XIII вв. – Москва : Наука, 1978. – 291 с.

9. ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

Реферати:

1. Християнське вчення про державу.
2. Церковний суд: історія і сучасність.
3. Правовий статус церковних соборів: історія і сучасність.
4. Вище церковне управління РПЦ.
5. Особливості християнського праворозуміння.
6. Греко-католицьке церковне право.
7. Церковне право і соціальні проблеми.
8. Церковне майно та його правовий статус.
9. Церковне право та біоетика.
10. Мораль і право у церковному розумінні шлюбу.

Загальні вимоги щодо виконання реферату:

1. Загальний обсяг до 10 сторінок (Times New Roman, 14 пт)
2. Наявність розгорнутого плану.
3. Наявність списку використаних джерел (до 10 джерел).

Есе:

1. Законодавство Юстиніана у системі канонічного права.
2. Церковні передання як джерела канонічного права.
3. Вплив канонічного права на цивільне право Росії та Європи.
4. Вплив канонічного права на кримінальне право Росії та Європи.

5. Церковна парафія: правове положення.
6. Церковне покарання. Єпитимія у канонічному праві.
7. Церковні організації як юридичні особи у сучасному праві.
8. Канонічне шлюбно-сімейне право і сучасні сім'ї.
9. «Симфонія влад» у Візантії та на Русі: церковно-правові аспекти.
10. Значення церковного права у розвитку та функціонуванні правосвідомості та права в цілому.

Загальні вимоги щодо виконання есе:

1. Загальний обсяг до 10 сторінок (Times New Roman, 14 пт)
2. Наявність списку використаних джерел (до 10 джерел).
3. Наявність особистої думки щодо теми, яку потрібно обґрунтувати.

10. ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗАЛІКУ

1. Церковне право як наука і навчальна дисципліна.
2. Предмет спецкурсу «Церковне право».
3. Християнські витоки сучасного права.
4. Аксіологія церковного права.
5. Церква як соціальний інститут і як суб'єкт права.
6. Виникнення християнства і церковного права.
7. Основні інститути права ранньохристиянської церкви.
8. Оформлення церковного права в епоху Вселенських Соборів.
9. Розділення церков і його вплив на розвиток церковного права.
10. Формування православної традиції церковного права.
11. Західна традиція канонічного права.
12. Традиції права інших християнських конфесій.
13. Поняття і види джерел церковного права.
14. Ідеальні джерела церковного права.
15. Матеріальні джерела церковного права.
16. Формальні джерела церковного права.
17. Святе Письмо і Святе Передання.
18. Постанови Вселенських Соборів.
19. Канони та юридична доктрина.
20. Чинні джерела права УПЦ та інших православних церков.
21. Джерела сучасного права католицької церкви та інших неправославних церков.

22. Природа, поняття і зміст релігійних норм.
23. Місце релігійних норм у системі джерел права.
24. Види релігійних норм.
25. Функції та соціальна цінність релігійних норм.
26. Поняття і види правовідносин у церковному праві.
27. Види суб'єктів церковного права.
28. Юридичні факти у церковному праві.
29. Загальні положення про церковний шлюб.
30. Умови та порядок укладення церковного шлюбу. Права та обов'язки подружжя за церковним правом.
31. Взаємини батьків і дітей за церковним правом.
32. Підстави для припинення церковного шлюбу.
33. Порядок розірвання церковного шлюбу.
34. Співвідношення церковного і цивільного шлюбу у сучасному правовому регулюванні.
35. Церковне судочинство УПЦ.
36. Церковне правопорушення: поняття гріха.
37. Види церковних правопорушень.
38. Санкції та відповідальність у церковному праві.
39. Звільнення від відповідальності та покарання у церковному праві.
40. Принципи церковного судочинства.
41. Принципи церковного покарання.
42. «Симфонія влад» як ідеологічна основа взаємин православної церкви та держави.
43. Правовий статус православної церкви в Україні.
44. Проекти удосконалення законодавства про свободу совісті та релігійні організації.
45. Статут УПЦ.
46. Правовий статус православних церков у інших державах.
47. Принципи взаємин держави та інших християнських конфесій.
48. Органи церковного управління УПЦ.
49. Єпархіальне управління УПЦ.
50. Парафіяльне управління УПЦ.
51. Органи управління католицької церкви.
52. Вище управління УПЦ.
53. Свобода світогляду, совісті та віросповідання людини як суб'єктивне юридичне право.
54. Принципи законодавства щодо свободи віросповідання.
55. Механізм і стадії юридичного забезпечення свободи віросповідання людини.
56. Юридичне забезпечення складових свободи віросповідання людини в Україні.
57. Релігійна ситуація у сучасній Україні.
58. Православна церква: організація і принципи.
59. Основи діяльності католицької церкви.

11. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Оцінка «5» (відмінно) – здобувач вищої освіти вільно орієнтується в теоретичному матеріалі та без помилок застосовує теоретичні знання при розв’язанні практичних задач.

Оцінка «4» – здобувач вищої освіти знає основний масив теоретичного матеріалу, але або плутається при його поясненні, або застосовує його на практиці з помилками (при розв’язанні практичних задач).

Оцінка «3» (задовільно) – здобувач вищої освіти має лише уривчасті теоретичні знання та розв’язує лише 50 відсотків практичних задач.

Оцінка «2» (незадовільно) – здобувач вищої освіти не орієнтується в теоретичному матеріалі та виконує менше 50 відсотків практичних задач або не може розв’язувати практичні задачі взагалі.

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	

82-89	B	добре	зараховано
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
1-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

12. БАНК ТЕСТІВ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ СТУДЕНТІВ.

До теми 1. Предмет та завдання спецкурсу «Церковне право»

1. Церковне право є:
 - 1) самостійною галуззю права
 - 2) різновидом корпоративного права
 - 3) системою, яка не має відношення до правової сфери
2. Предметом науки церковного права не є:
 - 1) церковно-правові норми
 - 2) церковно-правові відношення
 - 3) догматичне вчення про Церкву
3. Однією з властивостей церковно-правових норм є:
 - 1) загальнообов'язковість
 - 2) забезпечення державою
 - 3) обов'язковість
4. У церковному праві можна виділити такі складові
 - 1) тільки богословську
 - 2) богословську та юридичну
 - 3) тільки історичну
5. Серед загальнотеоретичних понять та категорій, які використовує наука церковного права, є
 - 1) совість
 - 2) канонічний факт
 - 3) гріх
6. Серед специфічних методів церковного права слід назвати

- 1) диспозитивний метод
 - 2) імперативний метод
 - 3) методи акривії й ікономії
7. Наукові пошуки та результати досліджень науки «Церковне право» використовують:
- 1) культурологія
 - 2) правознавство
 - 3) психологія
8. Понятійний апарат церковного права перед усім включає в себе такі категорії:
- 1) загальнофілософські
 - 2) конкретно-наукові
 - 3) теологічні
9. Звісне відхилення від канонічних правил в церковно-практичних та пасторських питаннях складає основу
- 1) методу акривії
 - 2) методу ікономії
 - 3) диспозитивного методу
10. Основною функцією церковного (канонічного) права є
- 1) сотеріологічна
 - 2) гносеологічна
 - 3) онтологічна

До теми 2. Джерела і норми церковного права.

1. Джерелом церковного права є:
 - 1) нормативно-правовий акт
 - 2) звичай
 - 3) Святе Передання
2. Ідеальним джерелом церковного права є:
 - 1) правова свідомість
 - 2) правові концепції
 - 3) Божа Воля
3. Серед матеріальних джерел церковного права:
 - 1) Святе Письмо
 - 2) Святе Передання
 - 3) воля державної влади
4. Формальним джерелом церковного права є:
 - 1) канонічний акт
 - 2) воля державної влади
 - 3) правовий звичай
5. До Святого Письма відноситься:
 - 1) правила святих апостолів
 - 2) правила Святого Василя Великого
 - 3) Новий Заповіт
6. Святе Передання включає:

- 1) документи
- 2) правила віри
- 3) оповіді та легенди
7. Церковне право як сукупність заснованих на правді і справедливості норм розуміється в сенсі права:
 - 1) матеріального
 - 2) ідеального
 - 3) формального
8. Серед ідеальних джерел церковного права католицької церкви пер-
винним є:
 - 1) Святе Письмо
 - 2) Святе Передання
 - 3) Святе Письмо і Святе Передання
9. Серед ідеальних джерел церковного права православної церкви
 - 1) найважливішим є Святе Письмо
 - 2) найважливішим є Святе Передання
 - 3) Святе Письмо і Святе Передання є рівнозначними
10. Найбільш широкий спектр правових норм знаходиться у книгах
 - 1) Чотирьох Євангелій
 - 2) Діяній святих апостолів
 - 3) Посланій святих апостолів

До теми 3. Церковні правовідносини.

Структурою церковних правовідносин є:

- 1) об'єкт та суб'єкт
- 2) об'єкт, суб'єкт та предмет
- 3) об'єкт, суб'єкт та зміст
2. Спеціальними суб'єктами церковного права є:
 - 1) клір
 - 2) миряни
 - 3) чернецтво
3. До кліриків відносяться
 - 1) священнослужителі
 - 2) миряни
 - 3) чернецтво
4. До священнослужителів відносяться
 - 1) єпископи
 - 2) псаломщики
 - 3) пономарі
5. До церковнослужителів не відносяться
 - 1) псаломщик
 - 2) алтарник
 - 3) диякон
6. До мирян відносяться
 - 1) читці

- 2) чоловіки та жінки
- 3) чернецтво
- 7. До не конститутивних канонічних фактів відносять
 - 1) Хрещення
 - 2) Хіротонія
 - 3) народження
- 8. До конститутивних канонічних фактів відносять
 - 1) призначення на церковну посаду
 - 2) таїнства Церкви
 - 3) смерть людини
- 9. Таїнства, які здійснюються один раз у житті це:
 - 1) Євхаристія
 - 2) Сповідь
 - 3) Хрещення
- 10. Актами реалізації прав та обов'язків у церковному праві є:
 - 1) правозастосовний акт
 - 2) канонічний договір
 - 3) акт тлумачення права

До теми 4. Церковне судочинство.

- 1. Чинною нормативною базою для діяльності сучасних церковних судів є:
 - 1) канони
 - 2) догмати
 - 3) Положення «Про церковний суд УПЦ»
- 2. Розгляд справ у церковному суді є:
 - 1) закритим
 - 2) відкритим
 - 3) змішаним
- 3. Церковне правопорушення це:
 - 1) гріх
 - 2) винна дія або бездіяльність суб'єктів
 - 3) призначення на церковну посаду
- 4. Мета церковних покарань полягає у:
 - 1) виправленні
 - 2) покаянні та виправленні
 - 3) відомщенні
- 5. Судова влада у єпархіях належить:
 - 1) єпархіальним архієреям
 - 2) чернецтву
 - 3) пресвітеру
- 6. Серед принципів церковного судочинства:
 - 1) гуманізм
 - 2) демократизм
 - 3) колегіальність

7. Серед видів церковного покарання для мирян
 - 1) штраф
 - 2) позбавлення сану
 - 3) єпитимія
8. Серед видів церковного покарання для священнослужителів
 - 1) єпитимія
 - 2) заборона у служінні
 - 3) мале відлучення від церкви
9. Каральна юрисдикція церкви поширюється на:
 - 1) всіх громадян
 - 2) дійсних членів церкви
 - 3) церковнослужителів
10. До принципів церковного правосуддя відносять:
 - 1) справедливість
 - 2) виключність компетенції архієреїв і церковних судів
 - 3) гуманізм

13. ГЛОСАРІЙ ТЕРМІНІВ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Акривія – спосіб вирішення питань з позиції строгою визначеності, що не терпить відхилення від основних засад християнського вчення; застосовується в тих випадках, коли йдеться про засадничі догматичні засади церковного життя, про саму сутність і цілі існування Церкви і християнства.

Архимандрит – чернечий чин. У наш час дається як вища нагорода духовництву з монахів, відповідає митрофорному протоієреєві або протопресвітері в білому духовництві.

Архідиякон – старший диякон у духовенстві з ченців, тобто старший ієродиякон. Звання архідиякона дається в нагороду. В деяких Помісних Церквах архідиякон, що служить біля патріарха, називається Патріаршим архідияконом. Він єдиний з архідияконів належить до білого духовництва. У великих монастирях старший диякон також може мати сан архідиякона.

Архієпископ – так у давнину називався архієрей, що був главою великої церковної області з трьох єпархій. Єпископи, що керують єпархіями були підлеглі архієпископові. Згодом архієпископами стали називатися архієреї, що управляють великими єпархіями. Нині титул «архієпископ» є почесним званням, що передує титулу «митрополит».

Архієреї – священнослужитель, що належить до третього, вищого ступеню священства. Має благодать здійснювати всі таїнства й керувати церковним життям. Кожний архієрей (крім вікаріїв) керує єпархією. Згідно з вченням Церкви, апостольська благодать, прийнята від Ісуса Христа, передається через рукоположення архієреям від самих апостольських часів, таким чином, у Церкві здійснюється благодатна спадкоємність (апостольське приємництво). Згідно 12 правила VI Вселенського Собору (680-681 рр.), архієрей повинен бути нежонатим; в сучасній практиці прийнято поставляти в архієреї з чернецтва.

Архієрейський Собор – помісний собор, в якому беруть участь виключно архієреї. Вищий орган ієрархічного управління РПЦ, а також орган вищого управління в УПЦ. Складається з єпархіальних архієреїв, а також вікарних архієреїв, що головує у Синодальних установах та Духовних академіях, чи тих, які мають канонічну юрисдикцію на підвідомчих їм приходах.

Благочиння – частина єпархії, що поєднує групу парафій і церков, які перебувають у безпосередній територіальній близькості одна від одної. Очолюється благочинним – священником, призначеним єпархіальним архієреєм для спостереження за церковно-парафіяльним життям храмів благочиння.

Віетарник – див. паламар.

Вікарій – архієрей, що не має своєї єпархії, але допомагає в керуванні іншому архієреєві.

Гріх – дія чи помисел, яке, як правило, асоціюється з прямим або непрямим порушенням релігійних заповідей; дія, яка шкодить самій людині, перш за все – її душі.

Диякон – священнослужитель, що ставиться на першу, нижчу ступень духовництва. Диякон має благодать брати участь у здійсненні священником або архієреєм таїнств, але не може звершувати їх самостійно. (Окрім хрещення, яке при необхідності можуть здійснювати й миряни). Під час богослужіння диякон підготовляє священні предмети, виголошує ектенії й т.п. Поставлення в диякона звершується архієреєм через рукоположення.

Догмат –це теологічна, богоодкровенна істина, що формулюється і викладається Церквою як незаперечне і обов'язкове для всіх віруючих правило віри. Основною властивістю догматів є Богоодухновенність. Ця властивість означає, що догмат не є плодом діяльності природного людського розуму, але результатом Божественного Одкровення.

Догматичне богослов'я – наука, що в систематичному порядку розкриває зміст основних християнських доктринальних істин (догматів), прийнятих всією повнотою Православної Церкви.

Духовенство – священнослужителі. Поділяється на біле (не монахів, одружених) і чорне (монахів).

Екзарх – архієрей, що керує великою церковною областю – екзархатом. Вони, як правило, лежать поза межами країни, в якій розташований сам патріархат. До складу екзархату можуть входити кілька епархій, та підлеглі екзархові єпископи й архієпископи. Екзарх підлеглий центральній церковній владі – патріарху або синоду, але користується певною самостійністю. Скажімо, Російська православна церква має власні екзархати в Білорусії, у Західній і Середній Європі, Центральній і Південній Америці.

Епархія – адміністративно-територіальна одиниця на чолі з єпископом (архієреєм); місцева церква, що очолюється архієреєм та об'єднує епархіальні установи, благочиння, приходи, монастирі, Духовні освітні заклади, братства, сестринства, місії.

Єпископ – священнослужитель третього, вищого ступеня священства, інакше – архієрей. Первісне слово «єпископ» означало архиєрейство як таке, незалежно від церковно-адміністративного положення (у такому змісті воно вживається в посланнях св. ап. Павла). Згодом, коли архієреї стали поділятися на єпископів, архієпископів, митрополитів і патріархів, слово «єпископ» стало означати першу категорію з перерахованих, і в первісному змісті було замінено словом «архієрей».

Єпитимія – вид церковного покарання для мирян у християнстві, що має морально-виправний характер.

Заповідь – релігійно-моральний припис, який міститься у релігійних книгах від особи Бога, і складають основу релігії; правила, виконання яких складає істотну ознаку та умову приналежності до церкви.

Затворник – чернець, що здійснює подвиг спасіння в повній самоті – у затворі.

Ігумен – в давнину – начальник монастиря. Раніше ігумен не обов'язково був священником, але згодом встановилася практика обирати ігуменів із числа ієромонахів. У наш час ігуменство дається в нагороду чернечому священству (відповідає протоієреєві в білому духовництві) і звичайно

не пов'язується з обов'язками керуванні монастирем. Ігумен, що є начальником монастиря, має право носіння посоху.

Ієрэй – священик, духовна особа, посвячена в другу ступінь священства, молодший титул білого священика. Може звершувати всі таїнства, крім таїнства рукоположення в священики.

Ієродиякон – чернець у сані диякона. Ієромонах – чернець у сані ієрея.

Ікономія – принцип вирішення церковних питань з позиції поблажливості, практичної користі, зручності; обґрунтована поблажливість до людських слабостей в церковно-практичних і пастирських питаннях, що не носять догматичного характеру.

Інок – інша назва монаха, буквальный переклад із грецького. Інокія – черниця, монахиня.

Іподиякон – церковнослужитель, що прислужує архієреєві під час богослужіння: готує облачення (богослужбову одіж), подає дикирій і трикирій, відкриває царські врата та ін. Одяг іподиякона – стихар і одягнений хрестоподібно орар.

Канонарх – церковнослужитель, що виголошує перед співом глас і стих з молитвослів'я, які слідом за проголошенням співає хор.

Канонічне право (катол.) – сукупність норм, виданих церковною владою, що міститься у церковних канонах, тобто правилах, що відносяться до побудови церковних установ, взаємовідносин церкви і держави, а також життя членів церкви.

Клір – загальна назва священно – та церковнослужителів. Кожний храм має свій клір – сукупність людей, що здійснюють у ньому богослужіння. Канонічно клір храму підлеглий єпархіальному архієреєві області.

Локальні церковно-правові норми - норми, які призначені для використання в межах однієї помісної церкви для вирішення суґубо практичних питань.

Митрополит – так спочатку називали архієрея, главу митрополії – великої церковної області, що поєднує в собі кілька єпархій. Архієреї, що управляють єпархіями, у минулому були підлегли митрополитові. Згодом митрополитами просто стали називати архієреїв, що управляють великими єпархіями. Відмінною зовнішньою характеристикою одягу митрополита є білий клобук.

Місцеблюститель, Патріарший Місцеблюститель або Місцеблюститель Патріаршого Престолу – єпископ, що тимчасово виконує обов'язки Патріарха, як Предстоятеля Помісної Церкви.

Монастир – релігійна громада ченців або черниць, що має єдиний устав, а також єдиний комплекс богослужбних, жилих, господарських будівель, що належать їй.

Намісник монастиря – духовна особа, ігумен (або архімандрит), поставлений архієреєм для керування підлеглим йому монастирем.

Настоятель – старша за адміністративною владою духовна особа в монастирі або храмі. Настоятелем чоловічого монастиря є архієрей, в чий

епархії розташований монастир або патріарх, крім єпархіального архієрея. Настоятельницею жіночого монастиря є ігуменя.

Паламар – церковнослужитель, що згадується в церковному уставі. По-іншому – параеклесіарх або вівтарник. В обов'язки паламаря входить прислужування у вівтарі при богослужінні.

Патріарх – у деяких православних Церквах – титул глави помісної Церкви. Патріарх обирається помісним собором. Титул встановлений Четвертим Вселенським Собором 451 г. (г. Халкідон, Мала Азія).

Покаяння – визнання грішником своїх гріхів, що має супроводжуватися переглядом своєї поглядів та системи цінностей.

Помісний собор – собор єпископів та інших кліриків, мирян, помісної Церкви чи певної її області для обговорення та вирішення питань та справ віровчення, релігійно-морального життя, побудови, управління та дисципліни.

Пресвітер – найдавніша канонічна назва другого ступеня священства. У більшості церковних документів, як синоніми, використовуються слова «священик» або «ієрей».

Релігійна норма – правила поведінки, вироблені різними віровченнями. Для осіб, що сповідують певну релігію, вони обов'язкові. Ці норми регламентують відправлення релігійних культів, обрядів, організації та діяльності релігійних об'єднань.

Релігія – певна система поглядів, обумовлена вірою, що включає в себе звід моральних норм і типів поведінки, обрядів, культових дій та об'єднання людей в організації (церква).

Рясофор (рясофорний чернець) – чернець нижчого ступеня постригу, що готується до прийняття малої схими. Рясофорному ченцеві дозволяється носити рясу й камилавку.

Святе Передання – Боже вчення, істина, мудрість, яка поступово відкривається людству протягом його історії і яка, наскільки це можливо, зберігається і передається святою Вселенською православною кафедральною церквою. В православ'ї і католицизмі основа віровчення і церковного права. Складовою частиною святого Передання є Святе Писання, а також твори святих, отців церкви і визнаних богословів – все те, що можна віднести до Святого Передання, відображеного на письмі.

Святе Письмо – Священне Писання або Біблія, збірник книг, що утворюють Біблію Слово Бога, містить книги релігійного (історично-повчального) змісту. Вважаються богонатхненними писаннями, на яких ґрунтується іудейське та християнське віровчення.

Священик (пресвітер) – священнослужитель, що поставляється в другу, середню ступень священства. Має благодать звершувати всі таїнства, крім таїнства рукоположення. По-іншому священик називається ієреєм або пресвітером. Поставлення у священики звершується архієреєм через рукоположення.

Священнослужителі – особи, що мають благодать звершувати таїнства (архієреї і священики) або безпосередньо брати участь у їхньому

здійсненні (діакони). Діляться на три послідовні ступені: диякони, священники й архієреї; поставляються через хіротонію.

Схимонах – чернець, що прийняв велику схиму, або інакше – великий ангельський образ. При постригу в велику схиму чернець дає обітницю максимального зречення від світу й усього мирського. Пустельники, що прийняли затвор стали йменуватися ченцями великої схими. Згодом абсолютний затвор перестав бути обов'язковим для схимонахів.

Таїнство – священнодійство, в якому, згідно вченню встановлений самим Ісусом Христом, через який невидимо діє на людину благодать Святого Духа. Погляди щодо того, які обряди є таїнствами і що це означає для акту бути священним, відрізняються серед християнських деномінацій і традицій. Таїнства так чи інакше пов'язані з різними подіями священної історії.

Церква – у християнському розумінні це спільнота людей, які сповідують Ісуса Христа Богом і Збавителем від рабства дияволу і гріху.

Церковна парафія – нижча церковно-адміністративна організація у християнських церквах на чолі з церковною радою, що об'єднує вірян, яких обслуговують служителі одного храму. У православ'ї це громада православних християн, що складається з кліру та мирян, об'єднаних навколо храму.

Церковне право – це діюча правова система, яка регулює конкретні, реально існуючі відносини людей всередині особливої релігійної громади – Церкви.

Церковне покарання (прещення) – загальний термін для визначення того чи іншого церковного дисциплінарного покарання, що передбачено церковним правом Православної церкви.

Церковнослужителі – особи, що беруть участь у спільному богослужінні громади, допомагають священникам та єпископам – вівтарники, читці, співаки, канонархи і т.д. Поставляються через посвячення і єпископське благословення.